ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN SHAXSLAR BILAN VERBAL VA NOVERBAL KOMMUNIKATSIYA

Norboyeva Jasmina Ro'ziboy qizi
O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar unversiteti ,
Xalqaro munosabatlar va ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti ,
O'zbek tili va adabiyot yo'nalishi 2-kurs talabasi.
Elektron pochta: norboyevajasmina71@gmail.com
*Ilmiy rahbar**: Asqarova Xurshidaxon A'zamjon qizi***

Annotatsiya: Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning ijtimoiy muhitga moslashishi va ularning kommunikativ faoliyatidagi o'ziga xos xususiyatlar ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda mazkur toifa vakillari bilan muloqot o'rnatishda verbal (daktil nutq, labdan o'qish) va noverbal (imo-ishora tili, yuz mimikasi, tana tili) vositalarning o'zaro mutanosibligi hamda surdopedagogikadagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv jamiyat sharoitida eshitishida nuqsoni bor shaxslar va sog'lom insonlar o'rtasidagi muloqot to'siqlarini (kommunikativ baryerlarni) bartaraf etish hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, surdopedagogika, verbal kommunikatsiya, noverbal muloqot, milliy imo-ishora tili, daktil nutq, ijtimoiy integratsiya, kommunikatsiya.

Аннотатция: В данной статье научно анализируются особенности социальной адаптации и коммуникативной деятельности лиц с нарушениями слуха. В исследовании освещается взаимосвязь и значение в сурдопедагогике вербальных (дактильная речь, чтение с губ) и невербальных (жестовый язык, мимика, язык тела) средств при установлении контакта с представителями данной категории. Также в условиях инклюзивного общества разработаны практические рекомендации по преодолению коммуникативных барьеров между неслышащими и слышащими людьми, а также по использованию современных ассистивных технологий.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, сурдопедагогика, вербальная коммуникация, невербальное общение, национальный жестовый язык, дактильная речь, социальная интеграция, коммуникатция.

Abstract: This article scientifically analyzes the features of social adaptation and communicative activity of individuals with hearing impairments. The study highlights the relationship and significance in surdopedagogy of verbal (dactyl speech, lip-reading) and non-verbal (sign language, facial expressions, body language) means in establishing contact with representatives of this category. Also, in the context of an

inclusive society, practical recommendations have been developed to overcome communication barriers between deaf and hearing people, as well as the use of modern assistive technologies.

Keywords: Inclusive education, surdopedagogy, verbal communication, non-verbal communication, national sign language, dactyl speech, social integration, communication.

KIRISH. Bugungi kunda jahon miqyosida inklyuziv jamiyatni shakllantirish, imkoniyati cheklangan, xususan, eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini ta’minlash hamda ularni ijtimoiy hayotga to‘laqonli integratsiyalash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Inson shaxsining shakllanishi va uning ijtimoiy muhitda o‘z o‘rnini topishi bevosita muloqot (kommunikatsiya) jarayoni bilan bog‘liq. Eshitish idrokining buzilishi nafaqat atrof-muhitdagi tovushlarni qabul qilishni cheklaydi, balki eng asosiysi, verbal (og‘zaki) nutqning shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, shaxs va jamiyat o‘rtasida jiddiy kommunikativ baryerlar (muloqot to‘siqlari) yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasida ham oxirgi yillarda inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish, nogironligi bo‘lgan shaxslarning ijtimoiy faolligini oshirish va ularga qulay muloqot muhitini yaratish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxslarning jamiyatga moslashuvida faqatgina og‘zaki nutqqa tayanib qolish yetarli samara bermaydi. Shu bois, ushbu toifa vakillari bilan muloqot tizimida verbal (daktil nutq, labdan o‘qish) va noverbal (milliy imo-ishora tili, mimika, tana tili) kommunikatsiya vositalarining o‘zaro mutanosibligini ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etish zarurati ushbu maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar psixologiyasi va muloqot xususiyatlari jahon va mahalliy defektologiya fanida keng o‘rganilgan. Jumladan, ushbu sohaning fundamental asoslari L.S.Vigotskiy, R.M.Boskis kabi surdopedagoglar tomonidan yaratilgan bo‘lsa, respublikamizda L.Mo‘minova, M.Ayupova, F.Qodirova kabi olimlar tomonidan eshitishida nuqsoni bor bolalar nutqini shakllantirish va ularning muloqot metodikasi tizimli tadqiq etilgan. Biroq, zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida raqamli texnologiyalar va yangicha inklyuziv yondashuvlar kontekstida verbal va noverbal vositalarning uyg‘unlashuv mexanizmlari hamon chuqurroq o‘rganishni talab etmoqda.

ASOSIY QISM. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar bilan samarali aloqa o‘rnatish tizimida verbal (so‘zli) kommunikatsiya o‘ziga xos murakkab strukturaga ega. Sog‘lom insonlardan farqli olaroq, eshitish idroki cheklangan shaxslarda verbal muloqot nafaqat tovushlar va og‘zaki nutq, balki vizual-kinestetik shakllar orqali ham namoyon bo‘ladi. Surdopedagogikada ushbu toifa vakillarining verbal

kommunikatsiyasi asosan uchta tarkibiy qismga bo‘linadi: og‘zaki nutq (eshitish apparatlari va labdan o‘qish orqali), yozma nutq va daktil nutq (barmoq alifbosi).

1.Labdan o‘qish (Vizual eshitish). Eshitish qobiliyatini qisman yoki butunlay yo‘qotgan shaxslar suhbatdoshining og‘zaki nutqini tushunish uchun uning lab harakatlari, yuz mushaklarining qisqarishi va artikulyatsiyasiga tayanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, lab harakatlari orqali nutq tovushlarining faqatgina 30-40 foizini aniq farqlash mumkin, qolgan qismi esa kontekst va muloqot vaziyatidan kelib chiqib mantiqan to‘ldiriladi. Shu sababli, ushbu jarayonda so‘zlovchining tabiiy gapirishi, artikulyatsiyani bo‘rttirib yubormasligi va yuz ifodasining ochiqligi verbal muloqot samaradorligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.
2. Daktil nutq (Daktilologiya). Eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar verbal kommunikatsiyasining o‘ziga xos o‘zgarishga uchragan shakli — bu daktil nutqdir. Daktilologiya (grekcha “dactylos” – barmoq, “logos” – ta’limot) — bu milliy alifbodagi har bir harfning qo‘l barmoqlarining maxsus shakllari va harakatlari (daktilemalar) yordamida ifodalanishidir. Daktil nutqning imo-ishora tilidan tubdan farq qiluvchi xususiyati shundaki, u lingvistik jihatdan aniq verbal shakl hisoblanadi. Ya’ni, daktilda so‘zlar xuddi yozuvdagi kabi harflab, grammatik qoidalarga qat’iy rioya qilingan holda ko‘rsatiladi.O‘zbek surdopedagogikasida daktil nutq:

- Bolalarga savod o‘rgatishda;
- Taniqli otlar, geografik nomlar va ilmiy atamalarni aniq yetkazishda
- Yozma nutq va so‘z boyligini rivojlantirishda asosiy ko‘prik vazifasini o‘taydi.

Shunday qilib, verbal kommunikatsiya eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxslarning fikrlash doirasini kengaytirish va ularning tildagi grammatik qoidalarni o‘zlashtirishida yetakchi rol o‘ynaydi. Biroq, muloqot tezligini oshirish va kundalik hayotdagi erkin aloqani ta’minlash uchun verbal shakllar noverbal vositalar bilan to‘ldirilishi shart.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxslarning kundalik hayoti, fikr almashishi va hissiyotlarini ifodalashida noverbal (so‘zsiz) kommunikatsiya yetakchi va fundamental vosita hisoblanadi. Sog‘lom insonlar nutqida noverbal belgilar (jestlar, qarashlar) og‘zaki gapni to‘ldirish yoki unga hissiy tus berish uchun xizmat qilsa, eshitish idroki cheklangan shaxslar uchun ular mustaqil, to‘laqonli va axborot sig‘imi yuqori bo‘lgan muloqot tizimini tashkil etadi. Ushbu tizimning asosini milliy imo-ishora tili, yuz mimikasi va pantomimika (tana tili) tashkil qiladi.

1.Milliy imo-ishora tili (Mustaqil lingvistik tizim). Ko‘pchilik orasida imo-ishora tili shunchaki oddiy qo‘l harakatlari yoki og‘zaki so‘zlarning mexanik ifodasi degan noto‘g‘ri tasavvur mavjud. Vaholanki, zamonaviy surdopsixologiya va lingvistika fanlari imo-ishora tilini o‘zining murakkab grammatikasi, boy so‘z fondi, morfologik va sintaktik qoidalariga ega bo‘lgan alohida tabiiy til tizimi sifatida e’tirof etadi.

• O‘zbekistonda O‘zbek milliy imo-ishora tili amalda bo‘lib, u mazkur toifa vakillarining tafakkurini rivojlantirish va fikr yetkazishidagi eng tezkor vositadir.

• Daktil nutqdan (harflab ko‘rsatishdan) farqli ravishda, imo-ishora tilida bitta harakat butun boshli tushuncha, buyum yoki harakatni (masalan, "uy", "yaxshi", "o‘qimoq") ifodalashi mumkin. Bu esa muloqot tezligini verbal nutq darajasiga tenglashtiradi.

2. Yuz mimikasining semantik (ma’noviy) roli. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxslar muloqotida yuz ifodasi (mimika) shunchaki hissiyotni bildirmaydi, balki grammatik va intonatsion funksiyani bajaradi. Sog‘lom insonlar gap tarkibidagi so‘roq, buyruq, ajablanish yoki inkor ma’nolarini ovoz ohangi (intonatsiya) orqali yetkazsalar, imo-ishora tilida bu vazifani faqat yuz mushaklarining harakati, qoshlarning chimirilishi yoki ko‘z qarashlari bajaradi. Masalan, qoshlarni chimirib qilingan imo-ishora gapni so‘roq shakliga keltirsa, tabassum bilan qilingan harakat ijobiy ma’noni ta’minlaydi. Mimikasiz bajarilgan imo-ishoralar mazmunsiz va tushunarsiz hisoblanadi.

3. Tana tili va pantomimika. Gavda holati, suhbatdoshlar o‘rtasidagi masofa (proksemika) va tabiiy harakatlar muloqot elementlarining vizual ravshanligini oshiradi. Fazoviy joylashuv ham muhim rol o‘ynaydi: imo-ishora bilan gapiruvchi shaxs o‘z atrofidagi hududni (imo-ishora makonini) voqea-hodisalar sodir bo‘layotgan joy sifatida tasvirlash uchun ishlata oladi.

Xulosa qilib aytganda, noverbal kommunikatsiya eshitishida nuqsoni bor shaxslarning ichki dunyosini ochib beruvchi, ularning o‘zaro ijtimoiy aloqalarini ta’minlovchi poydevordir. Ushbu vositalarni to‘g‘ri tushunish va qo‘llash eshituvchi jamiyat a’zolari hamda nuqsoni bor shaxslar o‘rtasidagi tushunmovchilik baryerlarini parchalashning eng samarali yo‘lidir.

XULOSA. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxslarning jamiyatga moslashuvida verbal (daktil, og‘zaki nutq) va noverbal (imo-ishora, mimika) kommunikatsiyaning o‘zaro uyg‘unligi muhim rol o‘ynaydi . Verbal vositalar shaxsning lingvistik va akademik savodxonligini ta’minlasa , imo-ishora tili kundalik hayotdagi tezkor va erkin axborot almashinuvini kafolatlaydi . Jamiyatda yuzaga keladigan muloqot to‘siqlarini (baryerlarni) bartaraf etish faqatgina nuqsoni bor shaxslarning vazifasi emas . Haqiqiy bag‘rikeng (inklyuziv) muhit yaratish uchun sog‘lom insonlarda ham imo-ishora madaniyatini shakllantirish, ta’lim tizimida maxsus metodikalarni rivojlantirish hamda davlat muassasalarida raqamli surdotarjima texnologiyalarini keng joriy etish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

• O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. "Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida"gi O‘RQ-641-son Qonuni. – Toshkent, 2020.

• Ayupova M.Y. Logopediya. Darslik. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2011.

•Mo‘minova L.R., Ayupova M.Y. Surdopedagogika. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TDPU, 2007.

•Qodirova F.U. Inklyuziv ta’lim. Metodik qo‘llanma. – Toshkent: Tafakkur, 2014.

•Выготский Л. С. Основы дефектологии. Учебник для вузов. – Санкт-Петербург: Лань, 2003.

•Боскис Р. М. Глухие и слабослышащие дети. – Москва: Советский спорт, 2004.

•Зайцева Г. Л. Жестовая речь. Дактилология. Учебник для вузов. – Москва: Владос, 2004.